

УДК 378+37.015.311

ТВОРЧИЙ ХАРАКТЕР НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Петрова Наталія Миколаївна
м.Тернопіль

Охарактеризовано можливості творчого характеру навчально-пізнавальної діяльності у формуванні інтелектуальної культури майбутнього педагога. З'ясовано, що використання евристичних методів на всіх етапах професійної підготовки сприяє розвитку складових інтелектуальної культури студентів.

Ключові слова: інтелектуальна культура, майбутній педагог, творчість, навчально-пізнавальна діяльність.

Оскільки ступінь зрілості суспільства залежить від рівня інтелектуальної культури та ефективності інтелектуально-творчої діяльності у ньому, сучасна система освіти особливо потре-

бує активних педагогів з розвиненим творчим інтелектом, здатних до постійного творчого пошуку та інноваційної діяльності.

Так, Г. Балл наголошує, що актуальним питанням сьогодення є визнання інтелектуальної культури одним із найважливіших надбань людства та настановлення на максимальне використання цього багатства, у його гармонійній взаємодії з іншими складовими культури, у пізнавальних та практичних цілях. Для цього, на думку вченого, необхідно формувати у майбутніх фахівців гармонійний інтелект, який постає як творчий, готовий до роботи із суперечностями діалектичний розум, становить єдність дискурсивних та інтуїтивних складових [1; 2].

У науковій літературі чимало праць, присвячених проблемі інтелекту, мислення (А. Брушлинський, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Дружинін, Д. Завалішина, В. Зінченко, З. Калмикова, О. Леонтьєв, В. Паламарчук, С. Рубінштейн, М. Смульсон, О. Тишміров, М. Холодна, А. Фурман, В. Шадріков), інтелектуалізації освіти (Г. Балл, В. Беспалько, Е. Зеєр, І. Зязюн, І. Ісаєв, І. Ладенко, В. Чайка). Проте лише окремі дослідження стосуються проблеми формування інтелектуальної культури майбутніх педагогів (О. Митник).

Мета статті – з'ясувати можливості творчого характеру навчально-пізнавальної діяльності у формуванні інтелектуальної культури майбутнього педагога.

Інтелектуальну культуру педагога визначаємо як інтегроване особистісне утворення, що включає комплекс теоретико-методологічних та дидактико-технологічних знань, інтелектуальних умінь і навичок, які відображають інтелектуальну компетентність педагога, а також здатність до творчого здійснення педагогічної діяльності. З позиції системного підходу досліджуваний феномен розуміємо як сукупність компонентів, взаємодія яких обумовлює наявність нової інтегративної якості, не властивої її складовим і передбачає наявність таких органічних взаємозв'язків між ними, що зміна одного зумовлює зміни у іншому, а також зміни у цілісності самої системи. Так, складовими інтелектуальної культури визначаємо такі компоненти: мотиваційно-ціннісний (інтелектуальні мотиви; ціннісні орієнтації; інтелектуальна активність); когнітивно-процесуальний (теоретико-методологічні і дидактико-технологічні знання; інтелектуальні уміння; інтелектуальні навички; здатність до педагогічної творчості); емоційно-вольовий (інтелектуальні емоції; інтелектуальні почуття; вольові якості); діагностико-рефлексивний (самооцінка; саморегуляція; рефлексія; інтелектуальний самоконтроль).

Оскільки творча діяльність, спрямована на відкриття, конструювання чогось нового, створює найкращий режим для розвитку інтелектуальної активності та самостійності у майбутніх педагогів, вважаємо, що важливою умовою формування інтелектуальної культури є залучення студентів до творчого характеру навчально-пізнавальної діяльності на всіх етапах професійної підготовки задля розвитку гармонійного інтелекту.

Проблему творчості у психології та педагогіці вивчали В. Загвязинський, Д. Боговяленська, В. Кан-Калік, А. Матюшкін, М. Махмутов, В. Моляко, В. Паламарчук, П. Підкасистий, Я. Пономарьов, В. Рибалка, С. Рубінштейн, С. Сисоєва, В. Сластьонін, А. Хуторський.

На думку В. Сластьоніна, Л. Подимової «культура та творчість взаємообумовлені: культура – це завжди творчість з усіма характеристиками творчого акту, вона завжди розрахована на адресата, на діалог, а «засвоєння» її є процесом особистісного відкриття, створення світу культури в собі, співпереживання та співтворчості» [12, с. 27].

Також О. Дахін наголошує, що «істинний зміст культури передбачає здатність людства до творчого перетворення дійсності, в результаті якого породжується особливий, раніше не існуючий результат» [5, с. 94]. Так, у творчості педагог зреалізовує, стверджує свої професійні здібності та розвивається сам: «В творчості створюється і сам творець» (С. Рубінштейн, 1976) [10, с. 40].

Оскільки творчий потенціал реалізується та розвивається лише у діяльності, то чим вищий ступінь включеності особистості в діяльність, щодо вирішення певних проблем, тим ефективніше розвивається творчий потенціал. Також у творчій діяльності особистість знаходить вираження власної індивідуальності. Це стосується і наукової творчості, метою якої є відкриття об'єктивних законів дійсності, що не може відбуватись інакше, як шляхом використання індивідуальної методики, індивідуального таланту [11, с. 122].

Творчість неможлива без усвідомлення педагогом творчої індивідуальності, адже лише у цьому усвідомленні можна досягти єдності педагогічних прийомів та особистісних якостей. Пізнати себе, свою індивідуальність у педагогічній діяльності – означає зробити свою теорію та досвід інших дієвим досягненням власної особистості [8, с. 27].

В. Загвязинський наголошує, що хоча творчий процес і не піддається чіткій регламентації та алгоритмізації, в чому основна його складність, вчити творчості потрібно та можливо. Для цього необхідно формувати позитивне ставлення до педагогічної діяльності, незадоволеність досягнутим, прагнення до самовдосконалення, теоретичну озброєність, стимулювати пізнавальну активність, розвивати інтелектуальні вміння [7, с. 138-139].

Нам імпонує думка Е. де Боно, який зазначає, що «творчості можливо і потрібно вчити, і ті хто вважають, що здатність до творчості є природним даром, гальмують розвиток суспільства» [4, с. 56].

Отже, педагогічній творчості необхідно вчити, і це можливо, але лише забезпечуючи постійну інтелектуальну активність майбутніх педагогів та специфічну творчу пізнавальну мотивацію, яка є регулюючим фактором процесів вирішення педагогічних завдань [13, с. 13].

Важливим аспектом процесу професійної підготовки майбутніх педагогів є їх залучення до творчого характеру навчально-пізнавальної діяльності, тобто використання елементів творчості на всіх етапах професійного становлення. Дана умова зорієнтована на розвиток у студентів прагнення до постійного творчого пошуку, з'ясування сутності явищ, процесів, пояснення законів та закономірностей, що забезпечить поглиблення засвоєних та самостійне набуття нових знань, їх приведення до цілісної системи, а також вдосконалення інтелектуальних умінь та навичок, розкриття власного творчого потенціалу. Тому, для задля реалізації вказаної умови у процесі професійної підготовки було використано евристичні методи.

Одним із методів, що спонукає до інтенсивної інтелектуальної діяльності та творчого розв'язання проблем був метод «мозкового штурму» (брейнсторминг; сучасна модифікація – «мозкова атака»). Суть якого - організація колективної мисленнєвої діяльності задля пошуку нетрадиційних шляхів вирішення проблем. У пошуках істини студенти розмірковували над певною проблемою чи гіпотезою, доповнювали один одного, генерували цікаві ідеї, проявляли індивідуальні здібності, розвивали інтуїтивну складову мислення. Використання зазначеного методу сприяло активізації інтелектуальної діяльності майбутніх педагогів; творчому засвоєнню студентами навчального матеріалу; формуванню інтелектуальних умінь, навичок, інтелектуальних мотивів.

Для стимулювання інтелектуальної активності студентів досить ефективним було поєднання мозкового штурму із складанням кластеру, адже це вимагало від студентів не лише генерування ідей, а й встановлення взаємозв'язків та взаємозалежностей між ними. Прийом кластеру передбачав графічну систематизацію навчального матеріалу, що розвивало уміння структурувати навчальний матеріал.

Також ефективним колективним методом розвитку творчості був метод синектики, який базується на методі мозкового штурму, але відрізняється більшою керованістю процесом обговорення ідей. Студентам пропонувалися різні види аналогій

(пряма аналогія, особиста, символічна, фантастична) у словесній, образній формі, шляхом інверсій, асоціацій. Пошук рішень за допомогою асоціативного механізму аналогій був проміжною ланкою між логічними та інтуїтивними складовими мислення. Спочатку обговорювалися загальні ознаки проблеми, генерувалися різноманітні аналогії, відсіювалися перші рішення. Потім здійснювався вибір альтернативи, пошук нових аналогій та повернення до проблеми.

Ефективним щодо активізації інтелектуальної активності та розвитку творчості був метод аглютинації, що базується на прийомі творчої уяви – аглютинації. Студентам було запропоновано поєднати несумісні в реальності якості, властивості об'єктів. Також доцільними було використання методу гіперболізації, який полягає у збільшенні або зменшенні об'єкта пізнання, його окремих частин, якостей.

Ефективним методом розвитку творчого потенціалу був метод розв'язування і створення проблемних ситуацій, який спонукав студентів до пошуку в певній ситуації наявності проблеми, з'ясування її суті та виявлення свого ставлення до неї.

Пізнавальна потреба, яка формується у процесі прийняття проблемної ситуації та її вирішення – є основним джерелом інтелектуально-творчого розвитку особистості. Саме пізнавальна потреба «визначає ту інтелектуальну активність, яка забезпечує відкриття особистістю нових знань» [9, с. 7].

Проблемна ситуація, на думку О. Матюшкіна, особливий вид мисленнєвої взаємодії суб'єкта та об'єкта, що характеризується особливим психічним станом суб'єкта під час виконання ним завдання, яке вимагає знаходження нових, невідомих знань або способів дій [9]. Так, проблемною можна назвати будь-яку ситуацію, в якій немає відповідно обставинам очевидного рішення і яка вимагає міркування. Але залежно від того, як ситуація сприймається суб'єктом, у ній або відбувається або не відбувається власне постановка задачі. Перехід від проблемної ситуації до задачі є одним із проявів надситуативної активності, або, на думку Д. Богоявленської (1983), інтелектуальної активності особистості [3].

Тобто знаходження майбутньої задачі у проблемній ситуації – одна з важливих властивостей інтелекту майбутнього педагога, а активізація інтелектуальної активності – основа формування його інтелектуальної культури. Ми використовували даний метод і в якості запропонованих студентам завдань, а також стимулювали їх до створення власних варіантів проблемних ситуацій, адже педагог повинен уміти знаходити протиріччя у змісті навчального матеріалу та конструювати проблемні ситуації.

Проблемні ситуації створювались на основі завдань, що були спрямовані на виявлення суперечностей: пояснення парадоксальних фактів, явищ, процесів; суперечливих суджень щодо прогнозів та перспектив наук; співставлення та порівняння думок та оцінок вчених, дослідників, думок самих студентів тощо. Отже, гострота та проблемність протиріч сприяла виникненню такого стану особистості, завдяки якому регулювалась інтелектуальна діяльність, набував спрямованості процес мислення, проявлялись інтелектуальні почуття. Врахування цієї залежності у навчальному процесі під час створення про-

блемних ситуацій створювало можливості для формування пізнавальної потреби у майбутніх педагогів, а також прояву ними інтелектуальної активності. Виконання завдань зростаючого рівня складності призводило до трансформації простих форм пізнавальних мотивів (допитливість, цікавість) у складніші форми (інтерес, інтелектуальні мотиви).

Також практикували метод «шести капелюхів Е. де Боно», який є надзвичайно цікавим за проведенням та результативним у вирішенні творчих завдань, проблемних ситуацій. Він сприяв формуванню емоційно-ціннісного ставлення майбутніх педагогів до змісту та результатів інтелектуальної діяльності, інтелектуальних мотивів, розвитку інтуїції, критичного мислення, умінь фокусуватися на творчості, керувати інтелектуальними процесами тощо.

Для стимуляції інтелектуальної активності, формування інтелектуальних почуттів, розвитку творчого потенціалу організовувались імітаційно-моделюючі ігри різної складності, адже навчальна гра є засобом цілеспрямованого управління викладом інтелектуальною діяльністю студентів, а також засобом формування таких пізнавальних структур, які забезпечують їй учасникам можливість самостійно регулювати свою мисленнєву активність [6, с. 83].

Метод педагогічної гри (рольова, ситуативна, імітаційна тощо) – є імітацією реальної педагогічної діяльності під час вирішення професійно-орієнтованих ситуацій, який водночас може бути і прийомом. Даний метод був засобом реалізації власного «Я», формування творчого мислення, активізації інтелектуальної діяльності та професійного становлення особистості, адже сприяв системному застосуванню знань, умінь та навичок у процесі вирішення навчально-професійних задач та змодельованих ситуацій. Також метод гри стимулював інтелектуальну діяльність та активність студентів; розвивав творчу індивідуальність; сприяв самореалізації та самоствердженню у творчих ситуаціях ігрової взаємодії; формував емоційно-ціннісне ставлення до змісту та результатів інтелектуальної, навчально-пізнавальної та професійної діяльності; створював умови для емоційно-психологічного розвантаження та зняття психологічних бар'єрів.

Включення студентів у творчу навчально-пізнавальну діяльність на всіх етапах професійної підготовки формувало механізми переосмислення професійних установок – цілепокладання, конструювання самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення. Під час творчої навчально-пізнавальної діяльності у майбутніх педагогів розвивалась та вдосконалювалась система знань, інтелектуальних умінь, навичок, що проявлялося в оперативності, гнучкості та варіативності вирішення творчих задач професійного змісту. Отже, використання евристичних методів у процесі професійної підготовки сприяло формуванню інтелектуальної мотивації студентів, їх готовності до засвоєння нових знань, оволодіння інтелектуальними вміннями та навичками, прояву інтелектуальних емоцій, вольових якостей, рефлексивних механізмів мислення, інтелектуального самоконтролю, водночас забезпечуючи розвиток усіх компонентів інтелектуальної культури майбутніх педагогів.

Література і джерела

1. Балл Г. Сутнісні складові раціогуманістичної орієнтації / Георгій Балл // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 3. – С. 72–74.
2. Балл Г. О. Інтелектуальна культура осіб і спільнот у контексті раціогуманістичного світогляду [Електронний ресурс] / Г. О. Балл. – Режим доступу: http://www.georgyball.narod.ru/Thes_IntelCult_U_10_02.htm. – Загол. з екрану. – Мова укр..
3. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов : Изд-во Ростовского ун-та, 1983. – 173 с.
4. Боно Э. Серьезное творческое мышление / Э. Боно; пер. с англ. Д. Я. Онацкая. – Минск: Попурри, 2005. – 416 с. : ил.
5. Дахин Н. А. Педагогическое моделирование: монография / А. Н. Дахин. – Новосибирск: Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.
6. Деркач А. А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека: в 5 кн. Кн. 4: Развитие ценностной сферы профессионала / А. А. Деркач. – М. : Изд-во РАГС, 2001. – 483 с.
7. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.
8. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
9. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. – М.: Педагогика, 1972. – 168 с.
10. Пидкасистый П. И. Подготовка студентов к творческой педагогической деятельности. / П. И. Пидкасистый, Н. А. Воробьева. – М.: Педагогическое

общество России, 2007. – 192 с.

11. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / В. А. Роменець. – 2-ге вид., доп. – К. : Либідь, 2001. – 288 с.
12. Сластенин В. А. Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Сластенин, Л. С. Подымова. - М.: Магистр, 1997. – 224 с.
13. Сластенин В. А. Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А. В. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; под ред. В. А. Сластенина. - М. : Академия, 2002. – 576 с.

Охарактеризованы возможности творческого характера учебно-познавательной деятельности в формировании интеллектуальной культуры будущего педагога. Выяснено, что использование эвристических методов на всех этапах профессиональной подготовки способствует развитию составляющих интеллектуальной культуры студентов.

Ключевые слова: интеллектуальная культура, будущий педагог, творчество, учебно-познавательная деятельность.

The possibilities of the creative nature of the educational and cognitive activity of the intellectual culture in the forming of future teachers have been considered. It was found that the use of heuristic methods at all stages of professional training contributes to the development components of intellectual culture of the students.

Key words: intellectual culture, the future teacher, creativity, educational and cognitive activity.